

Peter Ulrich Lehner

Zwentendorf viděn od kraje (SPÖ interně), str. 93-103

První kroky k „Zwentendorfu“ se uskutečnily bezprostředně po znovuzískání státní suverenity na základě Státní smlouvy (s okupačními mocnostmi 1945-1955, Velká Británie, Francie, USA, SSSR) z roku 1955 v letech koaliční vlády ÖVP-SPÖ.

V roce 1956 založila spolková vláda a 52 veřejných a soukromých společností „Rakouskou studijní společnost pro atomovou energii“, která se měla zabývat problematikou jaderných elektráren v Rakousku.

V květnu 1958 udělila celostátní zastřešující elektrárenská společnost VERBUND nacházející se ve vlastnictví republiky odborníkům zakázku na lokalizaci míst pro atomovou elektrárnu v Rakousku.

25. září 1960 byl v Seibersdorfu spuštěn první rakouský výzkumný reaktor, v roce 1962 byl zprovozněn zkušební reaktor „Atomového ústavu rakouských vysokých škol“ ve Vídni a v roce 1963 další studijní reaktor v Grazu.

Potom přišly volby do Národní rady 6. března 1966, ve kterých ÖVP získala 85 mandátů s pouhými 48,35 procenty hlasů, a tím poprvé v historii Druhé republiky získala nadpoloviční většinu mandátů. Sestavila vládu jedné strany a plynule pokračovala v cestě k jaderné energetice.

V roce 1967 se rakouský energetický průmysl rozhodl postavit v Rakousku jadernou elektrárnu.

Peter Ulrich Lehner

Zwentendorf vom Rande aus (SPÖ intern), Seite 93-103

Die ersten Schritte zu „Zwentendorf“ fanden unmittelbar nach der Wiedererringung der staatlichen Souveränität durch den Staatsvertrag (mit den Besatzungsmächten 1945-1955 Großbritannien, Frankreich, USA und Sowjetunion) von 1955 in den Jahren der ÖVP-SPÖ-Koalitionsregierung statt.

Im Jahre 1956 erfolgte durch die Bundesregierung sowie durch 52 öffentliche und private Unternehmen die Gründung der „Österreichischen Studiengesellschaft für Atomenergie“, die sich mit der Frage von Kernkraftwerken in Österreich zu befassen hatte.

Im Mai 1958 erteilte die im Eigentum der Republik befindliche Verbundgesellschaft an Fachleute den Auftrag, Standorte für ein Atomkraftwerk in Österreich ausfindig zu machen.

Am 25. September 1960 wurde in Seibersdorf der erste Forschungsreaktor Österreichs eingeschaltet, 1962 gingen ein Versuchsreaktor des „Atomintituts der österreichischen Hochschulen“ in Wien und 1963 ein weiterer Studienreaktor in Graz in Betrieb.

Dann kam die Nationalratswahl vom 6. März 1966, bei der die ÖVP mit nur 48,35 Prozent der Stimmen 85 Mandate und damit erstmals in der Geschichte der Zweiten Republik eine absolute Mandatsmehrheit erhalten hat. Sie bildete eine Alleinregierung und setzte den Weg in Richtung Kernenergie zügig fort.

Im Jahre 1967 wurde von der österreichischen Energiewirtschaft beschlossen, in Österreich ein Kernkraftwerk zu errichten.

Prvního března 1968 společnost VERBUND a elektrárenské společnosti spolkových zemí založily „Společnost plánování jaderné elektrárny s.r.o. (KKWP)“ a v listopadu určily Zwentendorf jako místo pro jadernou elektrárnu.

Výstavba jaderné elektrárny byla stanovena v energetickém konceptu spolkové vlády z května 1969. Hlavní výbor Národní rady 28. listopadu jednomyslně souhlasil s účastí společnosti VERBUND ve „Společnosti pro výstavbu jaderných elektráren“.

Dne 1. března 1970 se konaly volby do Národní rady, v nichž SPÖ se získala 48,42 procenta hlasů a 81 mandátů poprvé jasně předběhla ÖVP i z hlediska mandátů a se svou relativní většinou vytvořila menšinovou vládu (poprvé v Rakousku).

Ve volbách do Národní rady 10. října 1971, které nyní proběhly na základě vyrovnanějšího počítání hlasů získala SPÖ poprvé za Druhé republiky absolutní většinu hlasů s 50,4 procenty a vládla sama s 93 mandátů (do roku 1983).

Zachovala nastolenou cestu předchozích koaličních vlád k využívání jaderné energie, hlásila se tedy k tehdejší společným usnesením. Vklouzla do role politické „porodní asistentky“, aby mohl být zrající „plod“ skutečně přiveden na svět.

V letech 1972 až 1977 byla jaderná elektrárna, o které rozhodla předchozí vláda, postavena ve Zwentendorfu společností „Gemeinschaftskraftwerk Tullnerfeld GmbH“, založenou v roce 1970.

Am 1. März 1968 gründeten die „Verbundgesellschaft“ und die Elektrizitätsgesellschaften der Bundesländer die „Kernkraftwerksplanungsges.m.b.H. (KKWP)“ und bestimmten im November Zwentendorf zum Standort für ein Kernkraftwerk.

Im Energiekonzept der Bundesregierung vom Mai 1969 wurde der Bau eines Kernkraftwerks festgelegt. Am 28. November beschloss der Hauptausschuss des Nationalrates einstimmig die Zustimmung zur Beteiligung der Verbundgesellschaft an der „Kernkraftwerksbaubetriebsgesellschaft“.

Am 1. März 1970 fand eine Nationalratswahl statt, bei der die SPÖ mit 48,42 Prozent der Stimmen und 81 Mandaten die ÖVP erstmals auch mandatsmäßig deutlich überholte und mit ihrer relativen Mehrheit (erstmals in Österreich) eine Minderheitsregierung bildete.

Bei der Nationalratswahl vom 10. Oktober 1971, die nunmehr auf Grundlage einer ausgewogeneren Stimmengewichtung erfolgte, erhielt die SPÖ erstmals in der Zweiten Republik mit 50,4 Prozent die absolute Mehrheit der Stimmen und regierte mit 93 Mandaten allein (bis 1983).

Sie behielt den von den früheren Koalitionsregierungen eingeschlagenen Weg zur Nutzung der Kernenergie bei, bekannte sich also zu den gemeinsamen seinerzeitigen Beschlüssen. Sie schlüpfte in die Rolle einer politischen „Hebamme“, damit der heranreifende „Fötus“ auch tatsächlich auf die Welt gebracht werden konnte.

Von 1972 bis 1977 wurde das von der Vorgängerregierung beschlossene Kernkraftwerk durch die 1970 gegründete „Gemeinschaftskraftwerk Tullnerfeld GmbH“ in Zwentendorf errichtet.

Zájem o provoz dostal významný impulz „ropným cenovým šokem“ z 13. listopadu 1973. Ve stejné době se hnutí občanské společnosti kritické k jaderné energii rozvinulo do takové míry, že se jasně dostalo do popředí na několika významných akcích pořádaných provozovateli Zwentendorfu a občas dokonce dominovalo.

26. října 1977 vystoupilo s velkou manifestací na náměstí Ballhausplatz a vyjádřilo svůj protest proti zprovoznění dokončené jaderné elektrárny. ÖVP se odklonila od svých někdejších rozhodnutí a naskočila do protiatomového vlaku. Doufala, že se tímto odložením politického dítěte zapomene na její autorství a bude se moci pomstít SPÖ za ztrátu moci.

Protest a rostoucí politická napětí přiměly jednobarevnou vládu SPÖ k uspořádání referenda. 5. listopadu 1978 se 50,4 procenta účastníků vyslovilo proti zprovoznění jaderné elektrárny Zwentendorf.

Zákon o zákazu atomu z 5. prosince 1978, který byl poté schválen parlamentem, vylučoval od té doby využívání jaderné energie v Rakousku. A to vše v „předvečer“ druhého „cenového ropného šoku“ v roce 1979.

Ve volbách do Národní rady 6. května 1979 SPÖ dosáhla s 51,0 procenty hlasů a 95 mandáty volebního úspěchu, který dosud (ani jinou stranou) a ani od té doby nebyl dosažen.

Politické odložení dítěte straně ÖVP nic nepřineslo, naproti tomu ale tento prvek přímé demokracie straně SPÖ pomohl.

Das Betreiberinteresse erhielt durch den „Ölpreisschock“ vom 13. November 1973 wesentliche Impulse. Gleichzeitig hatte sich auch eine atomenergiekritische zivilgesellschaftliche Strömung so weit aufgebaut, dass sie auf mehreren von den Zwentendorf-Betreibern organisierten Großveranstaltungen deutlich hervortrat und diese zweitweise sogar dominierten.

Am 26. Oktober 1977 trat sie mit einer großen Kundgebung auf dem Ballhausplatz hervor und artikulierte ihren Protest gegen die Inbetriebnahme des fertig gestellten Kernkraftwerks. Die ÖVP war von ihrer seinerzeitigen Beschlusslage abgerückt und auf den atomgegnerischen Zug aufgesprungen. Sie hoffte, durch diese politische Kindesweglegung ihre Urhebererschaft vergessen zu machen und sich für den Machtverlust an der SPÖ rächen zu können.

Der Protest und die zunehmenden politischen Spannungen veranlassten die SPÖ-Alleinregierung zur Abhaltung einer Volksabstimmung. Am 5. November 1978 votierten 50,4 Prozent der Teilnehmenden gegen die Inbetriebnahme des Kernkraftwerks Zwentendorf.

Das daraufhin vom Parlament beschlossene Atomsperrgesetz vom 5. Dezember 1978 schloss fortan die Nutzung von Kernenergie in Österreich aus. Und das alles am „Vorabend“ eines zweiten „Ölpreisschocks“ von 1979.

Bei der Nationalratswahl vom 6. Mai 1979 erzielte die SPÖ mit 51,0 Prozent der Stimmen und 95 Mandaten einen (auch von einer anderen Partei) bislang noch nicht und seither nicht mehr erreichten Wahlerfolg.

Die politische Kindesweglegung der ÖVP hatte dieser nichts gebracht, der Schritt zur plebiszitären Demokratie der SPÖ hingegen genützt.

„Matka“ stavby elektrárny stanovené v roce 1969, která se dopustila činu „odložení dítěte“, aby se pomstila „porodní asistentce“, to značně „zvorala“. Tolik ke stavu dat rekonstruovaných ze zdrojů.

Proces uvědomění

Zapojen do hnutí Velikonočního pochodu (mírové hnutí, které se v Rakousku poprvé zviditelnilo v roce 1963) v době prvních zwentendorfských milníků, jsem podpořil podstatný argument, který byl v tomto hnutí rozšířen, že je potřeba zabránit vojenskému využití atomové energie, zatímco proti jeho mírovému využití nelze nic namítnout.

Kolega Walter Stern si v jednom telefonátu 22. ledna 2007 ještě velmi přesně vzpomněl na to, že toto stanovisko mimo jiné tehdy zastával Robert Jungk, známý futurolog a budoucí kandidát Strany zelených ve spolkových prezidentských volbách.

Poprvé jsem si tento problém uvědomil v létě 1966 prostřednictvím svého přítele z dětství, Hanse Martina Steinera, (nyní emeritního univerzitního profesora zoologie), se kterým jsem tehdy podnikl výzkumnou cestu do Turecka.

Na odpočívadle jsme se dali do řeči s jedním turistou z Rakouska o tehdejší nevyzpytatelném počasí. Domníval se, že to bylo kvůli neustálým pokusům s atomovými bombami. To bylo tehdy běžné rčení. Pokusy s atomovými bombami posloužily pro téměř všechna každodenní neštěstí nebo nevysvětlitelné jevy. Takže komentář tohoto turistu jsem nebral příliš vážně.

Die „Mutter“ des 1969 festgelegten Kraftwerksbaues, die eine „Kindesweglegung“ begangen hatte, um sich an der „Hebamme“ zu rächen, ist dabei kräftig „eig'foan“. So weit zu der aus Quellen rekonstruierten Datenlage.

Bewusswerdungsprozess

Zur Zeit der ersten Zwentendorf-Meilensteine in die Ostermarsch-Bewegung (Friedensbewegung) mit eingeschlossen (die in Österreich 1963 manifest wurde), hing ich dem in dieser Bewegung verbreitet gewesenen Argument an, dass die militärische Nutzung der Atomenergie zu verhindern sei, während gegen ihre friedliche Nutzung nichts einzuwenden wäre.

Kollege Walter Stern erinnerte sich in einem Telefonat am 22. Jänner 2007 noch sehr genau daran, dass dieser Standpunkt unter anderem vom damals schon bekannten Zukunftsforscher und nachmaligen Kandidaten der Grünen für die Bundespräsidentenwahl Robert Jungk vertreten wurde.

Eine erste Problemsensibilisierung erfuhr ich im Sommer 1966 durch meinen Freund aus Kindheitstagen, Hans Martin Steiner (er ist mittlerweile emeritierter Universitätsprofessor für Zoologie), mit dem ich damals eine Forschungsreise in die Türkei unternommen hatte.

Auf einem Rastplatz kamen wir mit einem Touristen aus Österreich über die damaligen Wetterkapiolen ins Gespräch. Er meinte, dass diese auf die ständigen Atombombenversuche zurückzuführen seien. Das war damals eine gängige Redewendung. Die Atombombenversuche mussten für nahezu alle Misslichkeiten des Alltags oder für ungeklärte Phänomene herhalten. So nahm ich auch die Bemerkung dieses Touristen nicht sehr ernst.

Během další jízdy mi Martin přiblížil aspekt přírodních cyklů a jejich ohrožení astronomickými poločasů rozpadu radioaktivního materiálu. Tato informace mě poprvé přiměla k zamyšlení.

Na začátku 70. let minulého století se téma Zwentendorfu stále více dostávalo v politice na denní pořádek. Protože v mé mysli ještě dále působil argument mírového využití jaderné energie, nevěnoval jsem pozornost stále hlasitějším obavám ze zprovoznění jaderné elektrárny, ačkoli se mi ve vzpomínce opět vracela varovná slova mého kamaráda z dětství.

Setkání s Erichem Kitzmüllerem (tehdejším nezávislým spolupracovníkem na výzkumných projektech Evropského parlamentu) a Heinzem Kubym (vedoucím „Oddělení studií“ rovněž tohoto parlamentu) a také s Petrou Kelly (pozdější hvězda německých zelených), pobývající na návštěvě v Rakousku (se kterou jsem se poznal již v Bruselu) a jejím tehdejší doprovodem, irským odborářem Johnem Carrollem, ve mně začala upevňovat hlubší pochopení také politického nebezpečí této zářící přírodní látky.

Senzibilizovala mě i ta okolnost, že stranický kolega Paul Blau, kterého jsem si vážil, vystoupil jako jeden z mála levicových odpůrců Zwentendorfu.

26. října 1977 jsem se s ním a s několika stranickými kolegyněmi a kolegy z mé domovské politické SPÖ ocitl mezi demonstranty.

Objevili jsme se uprostřed převelikého zástupu odpůrců Zwentendorfu z jiných politických a ideologických směrů a organizací.

Martin hat mir während der Weiterfahrt den Gesichtspunkt der Naturkreisläufe und ihrer Bedrohtheit durch die astronomischen Halbwertszeiten radioaktiven Materials nahegebracht. Diese Informationen ließen mich zum ersten Mal nachdenklich werden.

Anfang der Siebzigerjahre des vorigen Jahrhunderts kam dann das Thema Zwentendorf immer häufiger auf die politische Tagesordnung. Da das Argument der friedlichen Nutzung der Kernenergie noch in mir weiterwirkte, schenkte ich den immer lauter werdenden Bedenken gegen die Inbetriebnahme des Kernkraftwerkes ursprünglich wenig Beachtung, wenngleich mir die warnenden Worte meines Kindheitsfreundes wieder in Erinnerung kamen.

Begegnungen mit Erich Kitzmüller (damals freier Mitarbeiter an Forschungsprojekten des Europäischen Parlaments) und Heinz Kuby (Leiter der „Abteilung Studien“ eben dieses Parlamentes) sowie mit der in Österreich zu Besuch weilenden Petra Kelly (der späteren Gallionsfigur der deutschen Grünen, die ich vorher schon in Brüssel kennengelernt hatte) und ihrem damaligen Begleiter, dem irischen Gewerkschafter John Carroll, begannen in mir ein tiefer reichendes Verständnis von der auch politischen Gefährlichkeit dieses strahlenden Naturstoffs zu festigen.

Auch der Umstand, dass der von mir geschätzte Genosse Paul Blau als einer der wenigen roten Gegner von Zwentendorf auftrat, sensibilisierten mich.

Mit ihm und wenigen anderen Genossinnen und Genossen aus meiner politischen Heimat SPÖ fand ich mich unter den Demonstrantinnen und Demonstranten des 26. Oktober 1977.

Wir traten inmitten einer übergroßen Schar von Zwentendorf-Gegner/innen aus anderen politischen und weltanschaulichen Richtungen und Organisationen auf.

Atmosféra ohledně Zwentendorfu v dělnickém hnutí všeobecně, stejně jako v SPÖ a uvnitř frakce socialistických odborářů zvláště, nebyla příliš nakloněna diskuzi a vůbec ne přátelská vůči jaderně kritické menšině ve vlastních řadách.

Také tomu jsem porozuměl, protože mi bylo jasné, že fetišizace rozvoje výrobní síly spolu s příslibem jistoty pracovních míst a nárůstem blahobytu měla silný motivační vliv na lidi, kteří se museli žít prodejem své pracovní síly a z toho chtěli také oprávněně dobře žít.

To bylo tehdy pro starší a střední věkové skupiny poprvé v jejich životě možné poté, co obnova po válce a potřeba dohonit dlouho zanedbaný konzum umožnily dosáhnout úroveň zaměstnanosti hraničící s úplnou zaměstnaností.

Z toho vyplývající růsty mezd umožnily širším vrstvám obyvatelstva vytvářet úspory kapitálu.

Proto také rádi věřili tvrzením o mírové, levné, bezpečné a čisté formě energie, a to ještě více, když jim je omílali politici vlastní strany.

Kritické hlasy, které varovaly před nebezpečím této formy energie, byly „rušivými faktory“. Agrese vyvstaly o to víc, když „narušitelé“ pocházeli z vlastních řad a argumentovali socialistickou kritikou kapitalismu.

Zabývali se nejen nebezpečími, která byla dosud známa pouze v případě jaderné války, ale také varovali před iluzí

Die Atmosphäre bezüglich Zwentendorf war in der Arbeiter/innenbewegung im Allgemeinen, sowie in der SPÖ und innerhalb der Fraktion sozialistischer Gewerkschafter/innen im Besonderen nicht sehr diskussionsfreudig, und schon gar nicht freundlich gegenüber der atomkritischen Minderheit in den eigenen Reihen.

Das verstand ich auch, weil mir klar war, dass die Fetischisierung der Produktionskraftentwicklung, gepaart mit dem Versprechen der Arbeitsplätze-Sicherung und Wohlstandsvermehrung, eine stark motivierende Wirkung auf Menschen hatte, die vom Verkauf ihrer Arbeitskraft leben mussten und davon legitimerweise auch gut leben wollten.

Das war damals für die älteren und mittleren Jahrgänge erstmals in ihrem Leben möglich, nachdem Wiederaufbau und Nachholbedarf ein an die Grenze zur Vollbeschäftigung reichendes Beschäftigungsniveau bewirkt hatten.

Die daraus resultierenden Lohnzuwächse ermöglichten breiteren Bevölkerungsschichten die Bildung von Sparkapitalien.

Deshalb glaubten sie auch gerne die Behauptungen von der friedlichen, billigen, sicheren und sauberen Energieart, noch dazu, wenn sie ihnen von ihren eigenen politischen Funktionär/innen vor- und nachgebetet wurden.

Da waren kritische Stimmen, die vor den Gefahren dieser Energieart warnten, „Störfaktoren“. Erst recht kamen Aggressionen auf, wenn die „Störenfriede“ aus den eigenen Reihen stammten und mit sozialistischer Kapitalismuskritik argumentierten.

Sie thematisierten ja nicht nur Gefahren, die bislang bloß bei einem Atomkrieg bekannt waren, sondern warnten auch vor der

„transformovaného kapitalismu“, ke které tehdy (i když z historického měřítka jen dočasně) sváděla v Rakousku ještě praktikovaná keynesiánská hospodářská politika poválečného období.

Nepochopený kapitalismus

Kapitalistická akumulací „mechanika“ zvyšuje produktivitu lidské práce pomocí strojů, respektive nasazení technologie. Toto zvyšování produktivity pokračuje v přibývajícím potlačování „nespolehlivé“ lidské pracovní síly („variabilní kapitál“) pomocí spolehlivějších technologií („konstantní kapitál“).

Výrobní zisky se na základě kapitalistických vlastnických poměrů, které určují politické, ekonomické a provozní vztahy, se po posílení základního kapitálu, přenášejí do větších zisků – a nejsou využívány pro demokratizaci světa práce, pro zkrácení pracovní doby (při plném vyrovnání mzdy), pro větší svobodu a tvůrčí rozvoj výdělečně činných.

Skutečnost, že posilování základního kapitálu, respektive růst „konstantního kapitálu“ má za následek stejně rostoucí potřebu energie, nebyla ve velké části dělnického hnutí vnímána nebo nebyla prohlédnuta nebo pochopena nebo brána v úvahu.

K čemu také, když přece dosud bylo možné naplňovat touhu po růstu blahobytu a profesním postupu pro stále významnější profesní vrstvy a zaměstnanecké skupiny v obecném hospodářském růstu.

Illusion eines „gewandelten Kapitalismus“, zu der die damals in Österreich noch praktizierte (wenngleich im geschichtlichen Maßstab nur vorübergehende) keynesianische Wirtschaftspolitik der Nachkriegszeit verleitet hatte.

Undurchschauter Kapitalismus

Die kapitalistische Akkumulations-„Mechanik“ steigert die Produktivität der menschlichen Arbeitskraft durch Maschinen-, beziehungsweise Technologieeinsatz. Diese Produktivitätssteigerung setzt sich in einer zunehmenden Verdrängung „unverlässlicher“ menschlicher Arbeitskraft („variables Kapital“) durch verlässlichere Maschinerie („konstantes Kapital“) fort.

Die Produktivitätsgewinne werden aufgrund der kapitalistischen Eigentumsverhältnisse, die die politischen, wirtschaftlichen und betrieblichen Entscheidungsverhältnisse prägen, nach einer Stärkung des Kapitalstocks in größere Gewinne transferiert – und nicht zur Demokratisierung der Arbeitswelt, zur Arbeitszeitverkürzung (bei vollem Lohnausgleich), für größere Freiräume und eine schöpferische Entfaltung der Erwerbsarbeitenden genutzt.

Dass eine Stärkung des Kapitalstocks beziehungsweise das Wachstum des „konstanten Kapitals“ auf einen ebenso wachsenden Energiebedarf hinausläuft, wurde in großen Teilen der Arbeiter/innen-Bewegung nicht wahrgenommen oder nicht durchschaut oder nicht begriffen oder nicht bedacht.

Wozu auch, wo doch bislang Steigerungs- und Aufstiegswünsche für immer bedeutsamere Berufsschichten und Beschäftigungsgruppen im allgemeinen Wirtschaftswachstum untergebracht werden konnten.

Ochotně se proto nechali zapřáhnout do káry energetiky, která nyní byla s ohledem na stále dražší energetický zdroj ropu využívána k propagaci štěpného materiálu. Znovu se tak stali očitymi svědky a podílníky na svém vlastním znevýhodnění.

Nikdo menší než tehdejší prezident ÖGB Anton Benya to nechtěně přiznal, když si na jednom odborovém shromáždění na podporu záměru Zwentendorfu dne 21. září 1978 s velkou nelibostí stěžoval (na nízkou míru podpory ze strany známých průmyslníků a nečinnost ÖVP), „že odbory tahají za průmysl kaštany z ohně“.

Jen poněkud teoreticky vyškolené menšiny v dělnickém hnutí si uvědomovaly, že kapitalistická akumulční „mechanika“ stojí v cestě k uskutečnění snu o blahobytu pro všechny.

V kapitalistických podmínkách vede nahrazení lidské energie nelidskou k vytěsnění podílu lidské práce na tvorbě hodnot ve prospěch velkých technologických forem energie (představovaných v podnikové ekonomice jako „snížení nákladů práce“).

Zároveň se však také zvyšují náklady kapitálu, takže stále větší části přidané hodnoty, která se zvýšila v důsledku pokroku ve výrobě, nemohou vlastníci kapitálu přímo inkasovat jako zisk, ale musí použít k financování technologií a energie. Další zostření této potíže vyplývá z mikroelektronické „revoluce“, která se po průmyslovém sektoru rozšířila také do sektoru služeb.

Daher ließen sie sich bereitwillig vor den Energiekarren spannen, der angesichts des immer teurer werdenden Energieträgers Erdöl nun zum „Transport“ spaltbaren Materials benutzt wurde. Sie machten sich so einmal mehr zu Augenzeug/inn/en und Erfüllungsgehilf/inn/en ihrer eigenen Benachteiligung.

Das hat niemand Geringerer als der damalige ÖGB-Präsident Anton Benya ungewollt einbekannt, als er auf einer gewerkschaftlichen Kundgebung zur Unterstützung des Zwentendorf-Vorhabens am 21. September 1978 voller Unmut (über die geringe Schützenhilfe seitens namhafter Industrieller und das Abseitsstehen der ÖVP) beklagte, „dass die Gewerkschaften für die Industrie die Kastanien aus dem Feuer holen“.

Nur halbwegs theoretisch geschulten Minderheiten in der Arbeiter/inn/en-Bewegung war bewusst, dass die kapitalistische Akkumulations-„mechanik“ der Verwirklichung des Wohlstandstraums für alle im Wege steht.

Der Ersatz menschlicher durch außermenschliche Energie führt unter kapitalistischen Verhältnissen dazu, den Anteil der menschlichen Arbeitskraft an der Wertschöpfung zugunsten großtechnologischer Energiearten zu verdrängen (betriebswirtschaftlich als „Senkung der Arbeitskosten“ dargestellt).

Zugleich wachsen aber auch die Kapitalkosten, so dass immer größere Teile des durch den Produktionsfortschritt gesteigerten Mehrwerts von den Kapitaleigentümer/inne/n nicht unmittelbar als Profit eingestreift werden können, sondern zur Technologie- und Energiefinanzierung verwendet werden müssen. Eine weitere Verschärfung dieser Zwickmühle ergibt sich aus der mikroelektronischen „Revolution“, die nach dem Industrie- auch den Dienstleistungsbereich erfasst hat.

To vše sice probíhá různě v závislosti na odvětví a zemi a v rozdílném čase, ale z toho vyplývající konkurenční boj mezi jednotlivými frakcemi kapitálu („mrtvé práce“) proti sobě je veden globálně vždy na úkor „živé práce“, závislých zaměstnanců, kteří tvoří veškerou hodnotu (a která je tedy zdrojem kapitálového financování).

Společensko-politicky vyvolaný proces, který směřuje k osamostatňování, a tím se jeví jako „mechanismus“. Skutečnost, že ho ti, kdo z něj profitují, pomocí podřízených patolízalů zlehčují heslem „neexistuje žádná alternativa“ (tina-there is no alternative), a tím ho reinterpretovali jako „naprostou nutnost“, nyní řeší stále více protiglobalizačních hnutí.

Nelze však všechno přičítat kapitalismu, protože i nekapitalistické společnosti měly a mají své vlastní problémy. Ale kapitál jako „příkaz k neplacené práci“ je nedemokratický poměr: vláda přivlastňovací menšiny nad pracující vyvlastněnou společenskou většinou.

Spočívá ve vykořisťování, které se dnes skrývá ve zdánlivě nepodezřelých směnných procesech.

V důsledku toho je růst v ještě poněkud feudálně uspořádaných společnostech, který je sám důsledkem už pouze globálního populačního vývoje, překryt zájmy a strategiemi vládnoucí menšiny (a jí spřízněnými vrstvami) k zajištění a rozšíření jejich nadvlády.

Das alles vollzieht sich zwar branchen- und länderweise unterschiedlich und ungleichzeitig, doch der daraus entstehende Konkurrenzkampf der einzelnen Fraktionen des Kapitals (der „verstorbenen Arbeit“) gegeneinander wird global stets zu Lasten der „lebendigen Arbeit“, der abhängig Erwerbssarbeitenden geführt, von denen die ganze Wertschöpfung erbracht wird (und die daher die Quelle für die Kapitalfinanzierung ist).

Ein gesellschaftspolitisch verursachter Vorgang, der zur Verselbständigung tendiert und dadurch als „Mechanismus“ erscheint. Dass ihn seine Nutznießer/innen mit Hilfe dienstbeflissener Untertanen mit dem Motto „there is no alternative“ (tina) beschönigen und ihn dadurch zu einem „Sachzwang“ umdeuten, wird heute von immer mehr globalisierungskritischen Bewegungen thematisiert.

Zwar kann nicht alles und jedes dem Kapitalismus in die Schuhe geschoben werden, denn auch nichtkapitalistische Gesellschaften hatten und haben ihre eingemachten Probleme. Aber das Kapital als „Kommando über unbezahlte Arbeit“ ist ein undemokratisches Verhältnis: die Herrschaft einer aneignenden Minderheit über die arbeitende enteignete gesellschaftliche Mehrheit.

Sie beruht auf Ausbeutung, die heute in unverdächtig anmutenden Tauschvorgängen verborgen ist.

Dadurch wird in herrschaftlich verfassten Gesellschaften Wachstum, das sich allein schon aus der globalen Bevölkerungsentwicklung ergibt, von Interessen und Strategien der herrschenden Minderheit (und ihr verbündeten Schichten) überlagert, ihre Vormachtstellung zu sichern und auszubauen.

Motiv zisku se povyšuje nad orientaci pokrýt potřebu a vlastní náklady a stává se prvkem, který řídí poznání a určuje jednání.

Tento zájem byl a je prosazován nejen proti většině lidstva, nýbrž také na úkor přírody.

Mimolidská energie vždy hrála roli při dobývání a válkách (otevřené násilí), stejně jako při směnečných procesech a burzovních kurzech (násilí skryté ve strukturách).

Kriticko-kapitalistický přístup vědeckého socialismu proto také u atomové energie otevírá cestu k souvisejícím společenským problémům jako jsou nebezpečné změny přírodních cyklů nadměrným využíváním přírodních zdrojů, bezpečnost, nezaměstnanost, rostoucí chudoba, ohrožení demokracie a podobně.

Je to fundovaný základ pro debaty o jaderné energetice, který by mohl mnoha „jednoúčelovým hnutím“ nabídnout celospolečenskou perspektivu.

Příkopy způsobené třídní bariérami

Ani dnes nedokážu posoudit jakou váhu mělo toto kapitalisticko-kritického hledisko v protizwentendorfském hnutí, přece jen jsme podle mých tehdejších dojmů ale byli pouze menšinou.

Pokud mě paměť neklame, KPÖ (bez ohledu na její teoretické vhledy do funkčního kontextu kapitalismu) prosazovala tehdy ke Zwentendorfovi „kritické Ano“, vždyť v

Über Bedarfsdeckungsorientierung und Selbstkosten-Basierung wird das Profitmotiv darübergestülpt und zum erkenntnisleitenden und handlungsbestimmenden Element gemacht.

Dieses Interesse wurde und wird nicht nur gegen die Mehrheit der Menschheit, sondern auch zu Lasten der außermenschlichen Natur durchgesetzt.

Außermenschliche Energie spielte bei Eroberungen und Kriegen (offene Gewalt) sowie bei Tauschvorgängen und Börsenkursen (in den Strukturen verborgene Gewalt) schon immer eine Rolle.

Daher eröffnet der kapitalismuskritische Ansatz des wissenschaftlichen Sozialismus auch bei der Atomenergie den Zugang zu den damit zusammenhängenden gesellschaftlichen Problemen wie bedrohliche Veränderungen von Naturkreisläufen durch Raubbau an natürlichen Vorräten, Sicherheit, Arbeitslosigkeit, Armutszunahme, Demokratiegefährdung und ähnliche.

Er ist für Auseinandersetzungen über die Kernenergie eine fundierte Grundlage, die vielen Ein-Zweck-Bewegungen eine gesamtgesellschaftliche Perspektive bieten könnte.

Gräben durch die Klassenschranken

Welches Gewicht dieser kapitalismuskritische Gesichtspunkt in der Anti-Zwentendorf-Bewegung hatte, vermag ich auch heute nicht einzuschätzen, doch legen meine damaligen Eindrücke den Schluss nahe, dass wir nur eine Minderheit waren.

Wenn mich meine Erinnerung nicht trügt, trat die KPÖ (unbeschadet ihrer theoretischen Einsichten in die Funktionszusammenhänge des Kapitalismus) damals für ein „kritisches

Sovětském svazu byly také jaderné elektrárny.

Naproti tomu byli vedle nás rozptýlených členů SPÖ zastoupeni také disidenti a bývalí členové KPÖ, z nichž se dnes hodně nachází u Zelených. A tehdy už přece jen vznikala dodnes existující iniciativa „Odboráři proti jaderné energetice“.

Čím více se blížil den referenda, tím emotivnější byly rozpravy na obou stranách.

Diskuse se mezitím zasekla v mantrickém omílání vyznávané víry na obou stranách.

Významně k tomu přispěl vznik četných protiatomových skupin nepocházejících původně z dělnického hnutí.

Protože většině z nich nebylo společensko-politické pochopení problému vlastní, viděli v každém příznivci Zwentendorfu někoho, koho koupila jaderná lobby a kterému připisovali všeobecně nečestné osobní motivy.

Z řad příznivců Zwentendorfu bez ohledu na politické směřování jim kontrovali „argumentem“ „nepřátelství k prosperitě“ a výčitkou, že chtějí „zpět do doby kamenné“.

Při jedné velmi živé diskusi v Linci, kterou přenášela i televize, projevila velká část zwentendorfských odpůrců vůči příznivcům, kteří ovšem byli v menšině, stejně velkou nesnášenlivost, jako tomu bylo i naopak.

Ja“ zu Zwentendorf ein, immerhin gab es auch in der Sowjetunion Atomkraftwerke.

Hingegen waren neben uns versprengten SPÖlern auch dissidente und ehemalige KPÖler anzutreffen, von denen viele heute bei den Grünen zu finden sind. Und immerhin formierte sich damals auch die heute noch existierende Initiative „Gewerkschafter gegen Atomenergie“.

Je näher der Tag der Volksabstimmung rückte, desto emotionaler wurden die Auseinandersetzungen auf beiden Seiten.

Die Diskussion hatte sich inzwischen in ein gebetsmühlenartiges Abspulen von Quasi-Glaubensbekenntnissen auf beiden Seiten festgerannt.

Dazu trug nicht unerheblich das Auftreten zahlreicher, nicht urwüchsig aus der Arbeiter/innen-Bewegung stammender atomgegnerischer Gruppierungen bei.

Da den meisten ein gesellschaftspolitisches Problemverständnis nicht eigen war, sahen sie in jeder/jedem Befürworter/in von Zwentendorf eine/n von der Atomlobby Gekaufte/n, der/dem sie generell unehrenhafte persönliche Motive unterstellten.

Aus den Reihen der Zwentendorf-Befürworter/innen, gleichgültig welcher politischen Richtung, wurde ihnen mit dem „Argument“ der „Wohlstandsfeindlichkeit“ und dem Vorwurf, sie wollten „zurück in die Steinzeit“, gekontert.

Auf einer sehr engagierten Diskussion in Linz, die auch im Fernsehen übertragen wurde, legte ein großer Teil der Zwentendorf-Gegner/innen gegenüber den Befürworter/inne/n, die allerdings in der Minderheit waren, eine ebenso große Intoleranz an den Tag, wie es auch umgekehrt der Fall war.

V pořadu „Klub 2“ obhajoval tehdejší ekonomický referent ÖGB Ernst Schmidt aktivní podporu Zwentendorfu známým argumentem „blahobyt pro všechny“.

Jedna matka ze střední třídy s aristokratickým jménem se na něj vrhla, „že ji to vůbec nezajímá“, protože nechce „své dítě“ vystavit nebezpečné budoucnosti.

Úzkoprsá víra v nezpochybnitelný růst se setkala se stejně úzkoprsým rodinným sobectvím.

Uvnitř SPÖ bylo jen několik málo vrcholných představitelů, kteří měli alespoň tu slušnost, aby zajistili autentickou prezentaci argumentů pro i proti Zwentendorfovi.

Jedním z nich byl tehdejší starosta Vídně Leopold Gratz, který obě pozice přiměřeně prezentoval v oficiálních tiskovinách spolkové metropole. Se svými přáteli Walterem Eckhartem a Ewaldem Hanzlem jsme se v naší podnikové odborové práci pokoušeli neúspěšně čelit masívní propagandě. Také odkaz na publikace města Vídně nám byl k ničemu.

Kontrast mezi příznivci a odpůrci Zwentendorfu nenechal to či ono desetiletí trvající osobní přátelství bez újmy, některá dokonce skončila. Kdo si pamatuje jak velkou váhu tehdy měla loajalita ke své „vlastní straně“, respektive vůči vlastnímu společensko-politickému „táboru“, ten dokáže také ocenit, jakou psychickou zátěž znamenalo veřejně vystoupit proti většinovému názoru.

In einer „Club 2“-Sendung verteidigte der damalige volkswirtschaftliche Referent des ÖGB, Ernst Schmidt, das Eintreten für Zwentendorf mit dem bekannten Argument „Wohlstand für alle“.

Eine Mutter aus dem Mittelschichtmilieu mit aristokratischem Namen schleuderte ihm entgegen, dass sie das „überhaupt nicht interessiert“, weil sie „mein Kind“ nicht einer gefährlichen Zukunft aussetzen möchte.

Bornierter Glaube an ein unhinterfragtes Wachstum begegnete einem ebenso bornierten Familienegoismus.

Innerhalb der SPÖ gab es nur wenige Spitzenfunktionäre, die wenigstens die Anständigkeit aufbrachten, eine authentische Darstellung sowohl der Pro-, als auch der Kontra-Argumente zu Zwentendorf zu gewährleisten.

Einer davon war der damalige Wiener Bürgermeister Leopold Gratz, der in den offiziellen Publikationen der Bundeshauptstadt beide Positionen angemessen vorbringen ließ. Meine Freunde Walter Eckhart und Ewald Hanzl und ich waren in unserer betrieblichen Gewerkschaftsarbeit erfolglos darum bemüht, der Meinungswalze Paroli zu bieten. Da nutzte uns auch der Hinweis auf die Publikationen der Stadt Wien nichts.

Der Gegensatz zwischen Befürworter/inne/n und Gegner/inne/n von Zwentendorf ließ auch die eine oder andere jahrzehntelange persönliche Freundschaft nicht unbeschädigt, manche brachen sogar auseinander. Wer sich erinnert, wie hoch damals die Loyalität gegenüber der „eigenen Partei“ beziehungsweise gegenüber dem eigenen gesellschaftspolitischen „Lager“ wog, die/der kann auch ermessen, welche psychologische Belastung es bedeutete, sich öffentlich gegen die Mehrheitsauffassung zu engagieren.

Nebylo pro mě snadné vysvětlit svým rodičům, socializovaným dělnickým hnutím, aby pochopili, že bych v referendu hlasoval proti Zwentendorfu. Nevedlo to sice k žádnému rodinnému konfliktu (protože oba pocházeli z pedagogické sféry a měli v sobě dostatečný toleranční potenciál), ale přece jen litovali, že nechám ve štýchu rodnou stranu. (SPÖ, kterou rodina tradičně volila, pozn. překl.)

Kamarádka z mládí, která vystudovala zoologii, se mi naopak „přiznala“, že z důvodu své stranické disciplíny vůči SPÖ „zradila“ svůj přírodovědecký obor a (proti svému lepšímu vědomí) hlasovala pro Zwentendorf. „Loajalita“ a „neloajalita“ tak byly vidět i uvnitř stranických struktur.

Nepříjemná situace

Na velké demonstraci proti Zwentendorfu 26. října 1977 jsme se, několik odpůrců jaderné energie z SPÖ a jiní levicovní, znenadání ocitli mezi velkým počtem dalších odpůrců Zwentendorfu.

Mezi nimi se nacházelo i mnozí z pravicových skupin, mezi kterými jsme se cítili velmi nesví. Mnozí z nich nám tak dali vědět, co si o nás „levicovém ksindlu“ myslí.

Skandování a transparenty jako „Staribacher, Ehrbacher-Krebsmacher („strůjce rakoviny“) (tehdejší ministr obchodu a generální ředitel společnosti VERBUND) ukázaly, že osobní znevažování a obviňování z nečestných motivů byly pro mnohé důležitější než vysvětlení a argumentace související s problémy.

Z druhé strany tomu nebylo jinak. Nám odpůrcům jaderné energie z dělnického hnutí bylo našimi vlastními funkcionáři vytýkáno, že děláme společnou věc s kdekým.

Es fiel mir nicht leicht, meinen durch die Arbeiter/innen-Bewegung sozialisierten Eltern begreiflich zu machen, dass ich bei der Volksabstimmung gegen Zwentendorf votieren würde. Das hat zwar zu keinen familiären Spannungen geführt (weil beide aus dem Erziehungswesen kamen und genügend Toleranzpotentiale in sich hatten), aber sie bedauerten doch das „Im-Stich-Lassen“ der politischen Heimat.

Umgekehrt hatte mir eine Jugendfreundin, die Zoologie studiert hatte, „gebeichtet“, dass sie aus Parteiläson gegenüber der SPÖ ihre naturwissenschaftliche Disziplin „verraten“ und (wider besseren Wissens) für Zwentendorf gestimmt hatte. Die „Loyalitäten“ und „Illoyalitäten“ gingen also quer über die Gräben.

Unbehagliche Gemengelage

Bei der großen Anti-Zwentendorf-Demonstration am 26. Oktober 1977 fanden wir wenige Kernkraft-Gegner/innen aus der SPÖ und andere Linke uns unversehens unter einer großen Zahl anderer Zwentendorf-Gegner/innen wieder.

Darunter befanden sich auch viele aus rechten Gruppierungen, unter denen wir uns äußerst unbehaglich fühlten. So mancher von ihnen ließ uns anmerken, was er von uns „linkem Gesindel“ hielt.

Skandierungen und Transparente wie „Staribacher, Ehrbacher-Krebsmacher“ (damals Handelsminister und Verbund-Generaldirektor) zeigten, dass vielen persönliche Verunglimpfungen und Unterstellungen unehrenhafter Motive wichtiger waren als problembezogene Aufklärung und Argumentation.

Umgekehrt nicht anders. Uns Kernenergie-Gegner/inne/n aus der Arbeiter/innen-Bewegung wurde von unseren eigenen Funktionär/inn/en vorgeworfen, wir würden „mit Krethi und Plethi“ gemeinsame Sache

Paul Blau oponoval, že stejné věci dělají oni „s Krejci a Plejci“ (pan Krejci byl v té době generálním tajemníkem Sdružení průmyslníků).

Navzdory této zdařilé parafrázi denunciačně užívaného rčení jsem se už tehdy nevyhnul své vnitřní úctě Herbertu Krejci, protože jako jeden z mála na druhé straně zastupoval svůj názor otevřeně a upřímně a byl také ochoten vést dialog.

S ohledem na tehdejší vyhrocenou atmosféru rozhodně nelze Krejci vyčítat použití některých drastických (nikoli však dehonestujících) formulací; vždyť z „tábora“ odpůrců také některé výrazy nebyly zrovna košer.

To, že se nakonec hlasovalo proti Zwentendorfu, je jen okrajová zásluha nás odpůrců, v lepším případě jsme to byli my, kdo byl jazýčkem vah.

Pokud by ÖVP zachovala svůj dřívější postoj k Zwentendorfu, prohráli bychom při hlasování na celé čáře.

Skutečným (i když jen krátkodobým) vítězem se stala ÖVP. Své rozhodnutí z roku 1969 o Zwentendorfu popírala a toužila po pomstě SPÖ a jmenovitě jejímu předsedovi Brunu Kreiskymu.

Volební reformou prosazenou v roce 1970 (s podporou FPÖ) (s níž byla odstraněna větší váha hlasů vládnoucí ÖVP v západních spolkových zemích) a následná volební vítězství zbavovala ÖVP vládní moci už téměř jedno desetiletí.

machen. Paul Blau hielt ihnen entgegen, dass sie „mit Krejci und Plejci“ (Krejci war damals Generalsekretär der Industriellen-Vereinigung) das Gleiche taten.

Trotz dieser gelungenen Paraphrasierung einer denunziatorisch gebrauchten Redewendung kam ich schon damals nicht umhin, Herbert Krejci in meinem Inneren Respekt zu zollen, weil er einer der wenigen auf der Gegenseite war, die ihre Meinung offen und ehrlich vertraten und auch dialogbereit waren.

Dass Krejci sich dabei mancher drastischen (aber nicht ehrenrührigen) Formulierung bediente, kann ihm angesichts der damals aufgeheizten Atmosphäre sicher nicht vorgehalten werden; aus dem „Lager“ der Gegner/innen war man bei manchen Ausdrücken ja auch nicht zimperlich.

Dass die Abstimmung schließlich gegen Zwentendorf ausgegangen ist, ist ein nur marginales Verdienst von uns Gegner/inne/n, wir waren bestenfalls das Zünglein an der Waage.

Hätte die ÖVP ihre frühere Haltung zu Zwentendorf beibehalten, wären wir bei der Abstimmung „mit Bomben und Granaten“ untergegangen.

Der eigentliche (wenn auch nur kurzfristige) Sieger war die ÖVP. Sie hatte ihre Beschlussfassung aus 1969 über Zwentendorf verleugnet und suchte nach Rache an der SPÖ und namentlich an ihrem Vorsitzenden Bruno Kreisky.

Durch die nach 1970 (mit Unterstützung der FPÖ) durchgesetzte Wahlrechtsreform (mit der das größere Gewicht von Stimmen aus den ÖVP-regierten westlichen Bundesländern beseitigt wurde) und die seitherigen Wahlsiege war die ÖVP nun schon fast ein Jahrzehnt von der Regierungsmacht ferngehalten worden.

Vzhledem k tomu se ukázala možnost lidového rozhodnutí o Zwentendorfu jako rafinované maření: o půl roku později mohla SPÖ rozšířit svou absolutní parlamentní většinu ve volbách do Národní rady.

Brzy po hlasování ve Zwentendorfu (ale ještě před volbami do Národní rady v roce 1979) proběhla v Institutu Dr. Karla Rennera akce, na jejíž téma se už přesně nepamatuji.

Náš zasloužilý a vysoce ceněný stranický kolega Manfred Ackermann v diskusi řekl, že jsme uškodili SPÖ tím, že jsme hlasovali proti Zwentendorfu.

Tato výčitka mě zabořila, a tak jsem v jednom vystoupení připomněl, že SPÖ svého času vyčetla i Friedrichu Adlerovi, že jí uškodil.

Friedrich Adler, syn zakladatele strany Victora Adlera, zastřelil 21. října 1916 premiéra Karla Stürgkha na protest proti tomu, že Rakousko-Uhersko vstoupilo do První světové války za zády parlamentu, že od té doby platí výjimečný stav a že na bojištích umírá stále více rakouských vojáků, aniž by tomu národní shromáždění mohlo zabránit.

Jakkoliv nelze tuto vraždu ospravedlnit, přece tento čin ve střednědobém horizontu zburcoval mírové povědomí pracujícího lidu a podstatně přispěl k zachování jednoty sociální demokracie.

Friedrich Adler byl později ctěn generací Manfreda Ackermanna jako jedna ze zářných osobností dělnického hnutí.

I když jeho čin a naše odmítnutí Zwentendorfu nelze zmínit „jedním

Angesichts dessen entpuppte sich die Ermöglichung des Volksentscheids über Zwentendorf als ein subtiles Durchkreuzen: ein halbes Jahr später konnte die SPÖ bei der Nationalratswahl ihre absolute Parlamentsmehrheit ausbauen.

Bald nach der Zwentendorf-Abstimmung (aber noch vor der Nationalratswahl 1979) fand im Dr. Karl Renner-Institut eine Veranstaltung statt, deren Thema ich nicht mehr genau weiß.

In der Diskussion hatte unser verdienstvoller und sehr geschätzter Genosse Manfred Ackermann gemeint, wir hätten durch unser Nein-Votum zu Zwentendorf der SPÖ geschadet.

Mir hat dieser Vorwurf weh getan, und so erinnerte ich in einer Wortmeldung daran, dass die SPÖ seinerzeit auch Friedrich Adler vorgeworfen hat, ihr geschadet zu haben.

Friedrich Adler, der Sohn des Parteigründers Victor Adler, hatte am 21. Oktober 1916 den Ministerpräsidenten Karl Stürgkh erschossen, um dagegen zu protestieren, dass der Eintritt Österreich-Ungarns in den Ersten Weltkrieg hinter dem Rücken des Parlaments erfolgt war, seither der Ausnahmezustand herrschte und immer mehr österreichische Soldaten auf den Schlachtfeldern sterben, ohne dass die Volksvertretung dies unterbinden könnte.

So wenig dieser Mord zu rechtfertigen ist, so hat doch diese Tat mittelfristig das Friedensgewissen der arbeitenden Menschen wachgerüttelt und wesentlich dazu beigetragen, die Einheit der Sozialdemokratie zu bewahren.

Friedrich Adler wurde später von der Generation Manfred Ackermanns als eine der Lichtgestalten der Arbeiter/innen-Bewegung verehrt.

Wenngleich seine Tat und unsere Ablehnung von Zwentendorf nicht „in einem

dechem“ a ve srovnání s Friedrichem Adlerem nejsme v žádném případě významní, přece je na jeho příkladě patrné, že výčitka z poškozování strany je nanejvýš problematická.

Dopis Paulu Blauovi

Po referendu panovaly u většiny odpůrců Zwentendorfu jást a radost, a i já jsem cítil určité zadostiučinění, že válcování propagandistické jaderné lobby nepřinesl očekávaný úspěch.

Přesto jsem byl naplněn jistým neklidem ohledně mé politické domoviny SPÖ.

Kromě funkce redaktora podnikových novin frakce socialistických odborářů podniku, ve kterém jsem působil (kde jsem mohl autenticky zažít popsání averze vůči odpůrcům Zwentendorfu), jsem v SPÖ neměl žádné funkce.

Nešlo mi ani o úvahy o kariéře a také ne o vztah k vedení strany, nýbrž o obnovení dialogu uvnitř strany mezi důvěřivými členskými masami a kritickou menšinou.

Proto jsem v dopise Paulu Blauovi ze 7. listopadu 1978 mimo jiné napsal:

„Drahý soudruhu Blau, bitva skončila, referendum bylo vyhráno. Ty a Freda, vy spolu s mnoha dalšími, kteří s vámi v posledních několika týdnech velmi úzce spolupracovali, jste odvedli naprosto neuvěřitelnou práci s nebývalým nasazením a obdivuhodnou vytrvalostí.

Atemzug“ genannt werden können und uns im Vergleich zu Friedrich Adler keinerlei Bedeutung zukommt, so erweist sich doch an seinem Beispiel, dass der Vorwurf der Parteischädigung ein höchst problematischer ist.

Ein Brief an Paul Blau

Nach der Volksabstimmung herrschten bei den meisten Zwentendorf-Gegner/innen Jubel und Freude, und auch ich empfand eine gewisse Genugtuung darüber, dass die Propagandawalze der Atomlobby nicht den erhofften Erfolg gebracht hatte.

Dennoch erfüllte mich ein gewisses Unbehagen im Hinblick auf meine politische Heimat SPÖ.

Abgesehen von der Funktion des Redakteurs einer Betriebszeitung der Fraktion sozialistischer Gewerkschafter/innen des Unternehmens, in dem ich beruflich tätig war (in der ich die geschilderten Aversionen gegenüber Zwentendorf-Gegner/innen authentisch erfahren konnte), hatte ich in der SPÖ keine Funktionen inne.

Mir ging es auch nicht um Karriereerwägungen und auch nicht um das Verhältnis zur Parteispitze, sondern darum, innerparteilich den Dialog zwischen den gutgläubigen Mitgliedermassen und der kritischen Minderheit wiederherzustellen.

Deshalb schrieb ich in einem Brief an Paul Blau vom 7. November 1978 unter anderem:

„Lieber Genosse Blau, die Schlacht ist geschlagen, die Volksabstimmung wurde gewonnen. Du und Freda, Ihr habt mit zahlreichen anderen, welche mit Euch in den letzten Wochen sehr eng zusammengearbeitet haben, in einem beispiellosen Einsatz und mit bewundernswertem Ausharrungsvermögen eine schier unglaubliche Arbeit geleistet.

Už jsem ti také po telefonu řekl, jak moc tě za to obdivuji, že jsi vždy znova našel sílu vypořádat se s velmi povrchními, částečně ale také s velmi fundovanými argumenty ze strany příznivců.

To také zahrnovalo spoustu emocionálního úsilí a to byl právě tvůj, vás všech, velký výkon. Za to si zasloužíte poděkování všichni, kteří ze speciálnějších důvodů než většina ostatních odpůrců jádra byli nejen proti zprovoznění Zwentendorfu.

Přece jen jsme vyhráli, a tak jsme také mohli trochu aktivněji podat ruku našim poraženým soupeřům a smířlivějšími prohlášeními jsme mohli připravit vytvoření klimatu, ve kterém bychom mohli opět najít trochu více vnitrostranické pospolitosti.

Ve společnosti většiny ostatních odpůrců jaderné energetiky se necítím vůbec dobře – ty, Freda, Peter Kreisky a další jistě také ne.

Neměli bychom se nyní přece jen zamyslet nad tím, co bychom mohli udělat, abychom méně emocionálně s většinou ve straně projednali chyby, kterých se obě strany dopustily a které možná byly nevyhnutelné?“

Odpověď Paula Blaua

Také jsem si asi úplně neuvědomoval, že Paul Blau a Freda jako hlavní aktivisté SPÖ proti Zwentendorfu byli vystaveni docela jiným nevráživostem z jejich vlastních řad než já jako bezvýznamná okrajová postava.

Nakonec byl nejen dlouholetým souputníkem Bruna Kreiskyho od doby hnutí mladých socialistů, ale působil i přímo v aparátu ÖGB.

Ich habe Dir auch schon telefonisch gesagt, wie sehr ich Dich dafür bewundere, dass Du immer wieder von neuem die Kraft aufgebracht hast, Dich mit sehr oberflächlichen, zum Teil aber auch sehr fundierten Argumenten der Befürworter-Seite auseinanderzusetzen.

Dazu gehörte auch viel emotionaler Aufwand und das war eben Deine, Euer aller große Leistung. Dafür gebührt Euch der Dank aller, die aus spezielleren Gründen als die meisten anderen Atomgegner nicht nur gegen die Inbetriebnahme von Zwentendorf waren.

Wir haben immerhin gewonnen, wir hätten also auch unseren unterlegenen Gegnern etwas deutlicher die Hand entgegenstrecken können, durch versöhnlichere Erklärungen Vorbereitung für die Schaffung eines Klimas treffen können, in dem wir innerparteilich wieder etwas mehr zueinander finden.

Ich fühle mich in der Gesellschaft der meisten anderen Kernkraftgegner gar nicht wohl – Du, Freda, Peter Kreisky und andere sicher auch nicht.

Sollten wir nicht doch jetzt überlegen, was wir tun könnten, um weniger emotional mit der Mehrheit in der Partei die Fehler zu besprechen, die beide Seiten gemacht haben und die vielleicht unvermeidlich waren?“

Die Antwort Paul Blaus

Ich dürfte auch nicht bedacht haben, dass Paul Blau und Freda als die SPÖ-Hauptaktivisten gegen Zwentendorf ganz anderen Feindseligkeiten aus den eigenen Reihen ausgesetzt waren als ich als unbedeutende Randfigur.

Schließlich war er nicht nur ein jahrzehntelanger Weggefährte Bruno Kreiskys seit der Jugendbewegung, sondern auch direkt im ÖGB-Apparat tätig.

Odpověděl mi dopisem z 5. prosince 1978, ve kterém také ještě zpětně rekapituloval atmosféru, mimo jiné: „Píšeš, že se ... stavíme proti naší straně. Už tento názor nesdílím. Mám pocit, že spolustraníci, kteří se postavili proti jaderné energetice, jsou přinejmenším stejně stráničtí jako ti, kteří vehementně prosazovali jadernou energetiku ve spojení se Svazem průmyslníků Spolkové hospodářské komory, velkými západními koncerny a v neposlední řadě s Komunistickou stranou.

Navrhl jsi ..., aby byl vůči vedoucím představitelům strany přijat „smířlivý“ přístup a nebylo podniknuto už žádné veřejné vystoupení před referendem.

Nikdy jsme nezastávali nesmiřitelný přístup, ale naopak jsme byli odporně uráženi a pomlouváni. Měli bychom se za to omluvit?

Propaganda za Zwentendorf běžela na plné obrátky ve všech stranických a odborových tiskovinách – s primitivními argumenty a nejošklivějšími podezřeními a výhrůžkami – až do dne referenda.

Pro značný počet soudruhů a odborářů by pasivní setrvání v klidu znamenalo, že buď bychom kapitulovali pod tlakem (tedy měli strach), nebo že bychom se ocitli v pozici kompliců Kaddáfího, ropných koncernů nebo také komunistů ...

Nyní píšeš, že chyby udělaly obě strany a že by tyto chyby měly být projednány se stranou. Jak známo, k diskusi jsou vždy potřeba dva.

Er antwortete mir mit Brief vom 5. Dezember 1978, in dem er auch rückblickend nochmals die Atmosphäre rekapitulierte, unter anderem: „Du schreibst, dass wir uns ... gegen unsere Partei stellen. Schon diese Auffassung teile ich nicht. Ich fühle, dass die Genossen, die gegen Atomenergie auftraten, mindestens ebenso Partei sind, wie jene, die im Bündnis mit der Industriellenvereinigung der Bundeswirtschaftskammer, den westlichen Großkonzernen und nicht zuletzt der Kommunistischen Partei mit Vehemenz für Atomenergie eintraten.

Du hast ... vorgeschlagen, man sollte gegenüber führenden Parteifunktionären eine „versöhnliche“ Gangart einschlagen und „vor der Volksabstimmung keinen öffentlichen Auftritt mehr“ unternehmen.

Nun haben wir nie eine unversöhnliche Gangart eingeschlagen, sondern sind im Gegenteil in übler Weise beschimpft und verleumdet worden. Hätten wir uns dafür entschuldigen sollen?

Die Propaganda für Zwentendorf lief in sämtlichen Partei- und Gewerkschaftspublikationen – und zwar mit primitiven Argumenten und hässlichsten Verdächtigungen und Drohungen – bis zum Tag der Volksabstimmung auf Hochtouren.

Ein Verbleiben im stillen Kämmerlein hätte für die gar nicht geringe Anzahl von Genossen und Gewerkschaftern bedeutet, dass wir entweder vor dem Druck kapitulieren (also Angst haben), oder dass wir uns der Komplizenschaft mit Gadhaffi, den Ömultis oder auch den Kommunisten als überführt ansehen ...

Nun schreibst Du, dass Fehler von beiden Seiten gemacht wurden und dass man diese Fehler mit der Partei besprechen sollte. Zum Besprechen gehören bekanntlich immer zwei.

Mimo jiné jsem se už týden po hlasování pokusil domluvit schůzku se soudruhem Czettelem v jeho funkci předsedy Institutu pro sociální politiku, protože akce v institutu byly zrušeny s poukazem na to, že se „odborníci“ nechtějí účastnit akcí, kterým předsedám já...

Nemám však v úmyslu nadbíhat soudruhům, kteří proti mně vedli a vedou pomlouvačné kampaně, a zoufale je prosit o objasňující rozhovor... První krok by měli udělat oni.

Možná je to proto, že jako jeden ze znovuzakladatelů SPÖ po Druhé světové válce a jako soudruh, který se prakticky celý svůj vědomý život snažil pracovat v zájmu dělnického hnutí, docela dobře vydržím to, když se někteří na mne zlobí kvůli jinému vysvětlení účinku jaderné energie...

Na závěr ještě jedna věc, kterou možná tak nepociťuješ: Během desetiletí plné integrace rakouského dělnického hnutí do stávajícího systému se podstatně změnil jak charakter jeho instituce, tak i typ lidí, kteří v něm dominují – což je pro každého, kdo byl vyškolen v sociální psychologii a politice téměř nevyhnutelné.

Tato skutečnost vede k tomu, že strana a odbory bezradně čelí novým problémům, které se objevují nyní, na konci jedné éry, a že drtivá většina jejich nejvyšších představitelů věří, že vše může pokračovat podle starých receptů.

Tato jejich bezradnost je také nutí reagovat ustrašeně, když jsou konfrontováni s tvrdou realitou a žádá se od nich korekce kurzu.

Ich habe mich unter anderem schon eine Woche nach der Abstimmung um eine Besprechung mit Genossen Czettel in seiner Eigenschaft als Obmann des Instituts für Gesellschaftspolitik bemüht, weil Veranstaltungen des Instituts mit dem Hinweis darauf abgesagt wurden, dass die „Gewerkschaften“ nicht an Veranstaltungen teilnehmen wollten, denen ich vorsitze ...

Ich habe aber nicht die Absicht, den Genossen, die die Diffamierungskampagnen gegen mich geführt haben und noch weiter führen, nachzulaufen und sie händeringend um ein klärendes Gespräch zu bitten ... Der erste Schritt wäre von ihnen zu tun.

Vielleicht liegt es daran, dass ich als einer der Wiederbegründer der SPÖ nach dem Zweiten Weltkrieg und als ein Genosse, der praktisch sein ganzes bewusstes Leben im Sinne der Arbeiterbewegung zu wirken bemüht war, es recht gut aushalte, wenn einige wegen einer anderen Erklärung der Wirkung der Atomenergie auf mich böse sind ...

Schließlich noch eines, was Du vielleicht nicht so empfindest: In den Jahrzehnten der vollen Integration der österreichischen Arbeiterbewegung in das bestehende System hat sich sowohl der Charakter ihrer Institution als auch der Typus der sie dominierenden Personen wesentlich – und für jeden sozialpsychologisch und politisch Geschulten fast unvermeidlich – geändert.

Diese Tatsache führt dazu, dass Partei und Gewerkschaft den neuen Problemen, die jetzt, am Ende einer Ära, auftauchen, so hilflos gegenüberstehen und dass ihre Spitzenfunktionäre in der überwiegenden Mehrheit glauben, es könne alles nach alten Rezepten weitergehen.

Diese ihre Hilflosigkeit treibt sie auch zu Angstreaktionen, wenn man sie mit der harten Wirklichkeit konfrontiert und eine Kurskorrektur fordert. Daher auch die Kluft, die sich zwischen ihnen und jenen unter uns

Proto se také otevírá propast mezi nimi a těmi z nás, kteří tuto tvrdou realitu poznáváme díky svým zkušenostem a své práci, a možná i proto, že je nezahluje každodenní politická žabomyší válka.

Zato se setkávají s lidmi z jiných vrstev a kruhů – jmenují vědce i levicové katolíky, sedláky spojené s přírodou atd. – s těmi, kteří novou situaci uznávají a jsou připraveni podpořit potřebnou korekci kurzu. Především však jmenují mládež a ženy.

Analýza v souvislosti s referendem ukázala, že tento nový duchovní proud, který k nám přichází ze Západu, dnes zasáhl zhruba třetinu rakouské populace. To není vůbec tak málo a nemáme důvod se cítit izolováni.

Naše korespondence by samozřejmě měla pokračovat v osobním rozhovoru.”

Socialistické stanovisko

K dopisu Paula Blaua z 5. prosince 1978 byl také, jak je zmíněno, přiložen text stanoviska „Výboru socialistů proti atomové energii“, který nemá být v rámci tohoto pokusu o vzpomínku zapomenut.

Zejména proto, že ukazuje, že i po úspěšném hlasování jsme dali jasně najevo, že naše „Ne ke Zwentendorfu“ nebylo nepřátelským postojem k socialistické politice, nýbrž se týkalo pouze části politiky SPÖ.

„Výbor Socialistů proti jaderné energii“ zaujímá k referendu stanovisko:

auftut, die diese harte Wirklichkeit aufgrund ihrer Erfahrungen und ihrer Arbeit erkennen, vielleicht auch deshalb, weil sie nicht vom tagespolitischen Frosch-Mäuse-Krieg überfordert werden.

Dafür begegnen sie Menschen aus anderen Schichten und Kreisen – ich nenne Wissenschaftler ebenso wie linke Katholiken, naturverbundene Bauern usw. – die die neue Lage erkennen und bereit sind, die notwendige Kurskorrektur zu unterstützen. Vor allem aber nenne ich die Jugend und die Frauen.

Eine Analyse im Zusammenhang mit der Volksabstimmung hat ergeben, dass diese neue geistige Grundströmung, die aus dem Westen zu uns kommt, heute etwa ein Drittel der österreichischen Bevölkerung erfasst hat. Das ist gar nicht so wenig und wir haben gar keinen Grund, uns isoliert zu fühlen.

Selbstverständlich soll unser Briefwechsel in einem persönlichen Gespräch seine Fortsetzung finden.“

Eine sozialistische Stellungnahme

Paul Blaus Brief vom 5. Dezember 1978 lag auch, wie darin erwähnt, der Text einer Stellungnahme des Personenkomitees „Sozialisten gegen Atomenergie“ bei, der im Rahmen dieses Erinnerungsversuchs nicht vergessen werden soll.

Zumal er zeigt, dass wir auch nach dem Abstimmungserfolg deutlich machten, dass unser „Nein zu Zwentendorf“ keine Gegnerschaft zu einer sozialistischen Politik war, sondern nur einem Teil der Politik der SPÖ galt.

„Das Personenkomitee „Sozialisten gegen Atomenergie“ nimmt Stellung zur Volksabstimmung:

„Výbor Socialistů proti atomové energii“ vidí své názory potvrzené výsledkem referenda.

Je však přesvědčen, že tento výsledek sice představuje hlas proti energetické politice, nikoliv však hlas proti celkové politice Kreiskyho vlády, která se vyznačuje velkým úspěchem.

V každém případě to platí pro všechny socialisty, kteří řekli NE ke Zwentendorfu.

Nevyřešené problémy využívání jaderné energie přiměly Rakušany ponechat si otevřené všechny možnosti energetické politiky, které by byly uvedením Zwentendorfu do provozu zablokovány.

Výbor nyní vidí úkol SPÖ v prokázání, že je schopna vyvinout a prosadit alternativní energetickou politiku a je schopna zajistit plnou zaměstnanost.

Výbor se bude snažit ze všech sil spolupodílet se na řešení tohoto úkolu.

V jeho očích může pouze socialistická vláda zaručit, že smysluplné využívání energie nepůjde na úkor sociálně slabých a že se kvalita života Rakušanů bude v budoucnu nadále zlepšovat.“

Mezitím uplynulo téměř 30 let. Debata o jaderné elektrárně Zwentendorf byla pro mnohé významným procesem učení. Co se týče jejích vlivů na energetickou politiku si s ohledem na svou neinformovanost netroufám hodnotit. Je dost kompetentních, jejichž úsudky budou snad také zastoupeny v této knize.

Das Personenkomitee „Sozialisten gegen Atomenergie“ sieht sich durch den Ausgang der Volksabstimmung in seinen Auffassungen bestätigt.

Es ist jedoch davon überzeugt, dass dieses Ergebnis zwar ein Votum gegen die Energiepolitik, nicht aber ein Votum gegen die durch große Erfolge gekennzeichnete Gesamtpolitik der Regierung Kreisky darstellt.

Dies gilt auf jeden Fall für alle Sozialisten, die zu Zwentendorf NEIN gesagt haben.

Die ungelösten Probleme der Atomenergienutzung bewogen die Österreicher, sich alle energiepolitischen Möglichkeiten offen zu halten, die durch eine Inbetriebnahme Zwentendorfs verbaut worden wären.

Das Personenkomitee sieht nun die Aufgabe der SPÖ darin, zu beweisen, dass sie imstande ist, eine alternative Energiepolitik zu entwickeln und durchzusetzen und die imstande ist, die Vollbeschäftigung zu sichern.

Das Personenkomitee wird bemüht sein, nach Kräften an der Lösung dieser Aufgabe mitzuwirken.

In seinen Augen bietet nur eine sozialistische Regierung Gewähr dafür, dass ein sinnvoller Energieeinsatz nicht zu Lasten sozial Schwächerer erfolgt und dass die Lebensqualität der Österreicher auch in Zukunft weiter verbessert wird.“

Inzwischen sind fast 30 Jahre vergangen. Die Auseinandersetzung um das Kernkraftwerk Zwentendorf war für viele ein bedeutsamer Lernprozess. Was seine Einflüsse auf die Energiepolitik anlangt, traue ich mir im Hinblick auf meine Uninformiertheit keine Einschätzung zu. Es gibt genug Kompetente, deren Urteile

Co se týče společenského hlediska byl vstup velkých organizací dělnického hnutí, jmenovitě SPÖ a frakce socialistických odborářů, jakýmsi zlomem pro jadernou elektrárnu Zwentendorf.

Stále oddána svému historickému poslání dosáhnout společnosti „dobrého života pro všechny“ (beztřídní společnosti) se obrátila však zřetelněji než dříve k technokratickému řešení tohoto úkolu (mírová, levná, bezpečná a čistá forma energie pro všechny).

Technokratická náchylnost sociálních hnutí není nic zásadně nového, existovala v zárodku již v buržoazním osvícenství a zaznívá (jako buržoazní dědictví) i v raných socialistických spisech, dokonce i v dílech vědeckého socialismu.

Nejde o protimluv, protože politická vůle (jako výsledek zájmově řízené analýzy společenských podmínek) také vyžaduje odpovídající dovednosti („techné“), aby mohla být úspěšně realizována.

Problematickým se to celé stává, když se v dělnickém hnutí schopnost konat stává samoučelnou a odnaučí se své schopnosti analyzovat a vytratí se „lidský a globální horizont“ socialismu.

Proto se zpětně ukazuje, že Zwentendorf je symbolem janusovské tváře: na jedné straně znak života plebiscitní demokracie, kterou se pestrý svazek hnutí mohl stát jazýčkem politických misek vah, na druhé straně předznamenává cestu SPÖ nastolenou v

hoffentlich auch in diesem Buch vertreten sein werden.

Was den gesellschaftlichen Gesichtspunkt anlangt, war das Eintreten der Großorganisationen der Arbeiter/innen-Bewegung, namentlich der SPÖ und der Fraktion sozialistischer Gewerkschafter, für das Kernkraftwerk Zwentendorf eine Art Wendepunkt.

Noch ihrer historischen Mission verpflichtet, eine Gesellschaft des „guten Lebens für alle“ (die klassenlose Gesellschaft) zu verwirklichen, schwenkte sie jedoch deutlicher als bislang auf den Weg einer technokratischen Lösung dieser Aufgabe ein (eine friedliche, billige, sichere und saubere Energieart für jede/n).

Die Technokratie-Anfälligkeit sozialer Bewegungen ist nichts grundsätzlich Neues, sie ist schon in der bürgerlichen Aufklärung angelegt und klingt (als bürgerliches Erbe) auch in frühsozialistischen Schriften, ja sogar in Werken des wissenschaftlichen Sozialismus an.

Das ist kein Widerspruch, da politisches Wollen (als Ergebnis einer interessensgeleiteten Analyse gesellschaftlicher Verhältnisse) auch entsprechendes Können („techné“) erfordert, um erfolgreich verwirklicht zu werden.

Problematisch wird es, wenn in der Arbeiter/innen-Bewegung das Machen-Können sich zum Selbstzweck steigert und sie sowohl ihre Analysefähigkeit verlernt als auch den „menschheitlichen“ Horizont des Sozialismus aus den Augen verliert.

Daher entpuppt sich Zwentendorf rückblickend als Symbol einer Janusköpfigkeit: einerseits ein Lebenszeichen der plebiszitären Demokratie, durch die ein bunt zusammengewürfeltes Bewegungsbündel zum Zünglein an der politischen Waage

roce 1986 do osudového objetí s neoliberalismem ničícím demokracii.

Jak ukazují volby do Národní rady dne 1. října 2006 a následná koaliční smlouva, zatím se od toho nedokázala přesvědčivě osvobodit.

O autorovi: Peter Ulrich Lehner

Narozen 1941. Průkopnický badatel konceptu obecně prospěšného hospodářství, nyní v důchodu. Spolupůsobil ve dvou mezinárodních vědeckých komisích pro družstevnictví a spolky. Publikace v médiích dělnického hnutí a obecně prospěšného hospodářství. Bez nároku na odměnu redigoval 18 let odborové podnikové noviny.

Zakládající člen a čestný výkonný redaktor časopisu „mitbestimmung. zeitschrift für demokratisierung der arbeitswelt“ („spoluurčení. časopis pro demokratizaci světa práce“), vycházejícího od roku 1972.

Spolubojovník „iniciativy pro socialistickou politiku spö“ (isp). Člen představenstva a vedoucí semináře „Institutu pro vědu a umění“.

Překlad:

Hana Jílková

Úprava:

Helga Grimmová, Bernhard Riepl

werden konnte, andererseits ein Vorschein des ab 1986 eingeschlagenen Weges der SPÖ in die verhängnisvolle Umarmung mit dem demokratie-zerstörenden Neoliberalismus.

Wie die Nationalratswahl vom 1. Oktober 2006 und die nachfolgende Koalitionsvereinbarung zeigen, konnte sie sich daraus bislang noch nicht überzeugend befreien.

Zum Autor: Peter Ulrich Lehner

Geboren 1941. Gemeinwirtschaftlicher Grundlagenforscher, nunmehr im Ruhestand. Wirkte in zwei internationalen wissenschaftlichen Kommissionen zum Genossenschafts- und Vereinswesen mit. Publikationen in Medien der Arbeiter/innen-Bewegung und der Gemeinwirtschaft. Redigierte 18 Jahre ehrenamtlich eine gewerkschaftliche Betriebszeitung.

Gründungsmitglied und ehrenamtlicher geschäftsführender Redakteur der seit 1972 erscheinenden „mitbestimmung. zeitschrift für demokratisierung der arbeitswelt“.

Mitstreiter der „initiative für eine sozialistische politik der spö“ (isp). Vorstandsmitglied und Seminarleiter des Instituts für Wissenschaft und Kunst.